

УДК 351.746.1.

ЕВОЛЮЦІЯ ВОЄННО-ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОГЛЯДІВ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (ДОСВІД ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ)

Слободян О.Ф.

*помічник Голови Державної прикордонної служби України, прес-секретар
здобувач науково-дослідного Інституту праці і зайнятості населення Міністерства
соціальної політики України та НАН України*

Метою статті є аналіз сутнісних характеристик російських воєнних доктрин, визначення причин їх оновлення. Виділено інноваційні підходи, властиві кожному з етапів воєнно-доктринального оновлення Росії. Вказано на загрози й небезпеки, адресовані іншим державам з боку РФ, що мають воєнно-доктринальний вираз. Виокремлено вплив українських політичних процесів останнього періоду на воєнно-доктринальне мислення російського політичного керівництва.

Целью статьи является анализ сущностных характеристик российских военных доктрин, определение причин их обновления. Выделено инновационные подходы, присущие каждому из этапов воєнно-доктринального обновления России. Указано на угрозы и опасности, адресованные другим странам со стороны РФ, имеющих воєнно-доктринальное выражение. Подчеркнуто влияние украинских политических процессов последнего периода на воєнно-доктринальное мышление российского политического руководства.

The purpose of the article is an analysis of essence descriptions of the Russian military doctrines, determination of reasons of their update. Innovative approaches, peculiar to each of the stages military-doctrine update of Russia, are selected. It is indicated on threats and dangers, addressed other states from the side of RF which have military-doctrine expression. Influence of the Ukrainian political processes of the last period is selected on military-doctrine thought of Russian political guidance.

Ключові слова: воєнна політика, воєнна доктрина, воєнно-доктринальний припис, збройні сили, воєнна небезпека, воєнна загроза.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Воєнно-політичний розвиток РФ є предметом підвищеної уваги окремих науковців, наукових колективів, аналітичних центрів, міжнародного співтовариства в цілому, оскільки виходить за межі власне Росії та на союзницькій чи конфліктній основах видозмінює національні (воєнні) інтереси інших держав. Російський вплив на систему міжнародних взаємин став традицією Новітнього часу, який в сучасних умовах не лише зберігається, але й посилюється. Зрозуміти його сутність дозволяють воєнно-доктринальні підходи РФ, що невинно змінюються в умовах посилення президентської влади у цій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості воєнно-політичного визначення РФ розглянуто в працях російських дослідників В. Альошина, В. Ємця, В. Пуська, В. Шерпаєва, І. Кірілова та ін. При цьому власне воєнно-доктринальний аналіз концептуальних основ російської зовнішньої політики здійснено Ю. Балувєвським, А. Бароніним, О. Капто, Д. Рогозіним, В. Сізовим. Доводиться констатувати недостатню кількість розробок українських науковців з питань осмислення воєнно-доктринальних підходів РФ, хоча такий аналіз є своєчасним та конче потрібним як з теоретичної, так і практичної точок зору.

Мета статті. Для розуміння якісних особливостей російської воєнної політики на різних етапах пострадянського розвитку РФ доцільно проаналізувати динаміку доктринального оформлення концептуальних основ воєнного (збройно-силового) ставлення Росії до системи міжнародних взаємин, воєнно-політичних об'єднань (блоків, коаліцій) сучасності, а також інших суверенних держав.

Виклад основного матеріалу. Після розпаду СРСР російське політичне керівництво оновлювало воєнну доктрину країни 4 рази – у 1993, 2000, 2010 та 2014 роках. Причини змін

цього важливого документу на різних етапах розвитку російської державності не співпадають, проте в очі впадає беззастережна даність: основною закономірністю змістовного урізноманітнення кремлівських воєнно-доктринальних поглядів є підвищення рівня їх жорсткості, посилення великодержавної риторики, перетворення антизахідної (зокрема антиамериканської) складової в несучу духовну конструкцію індивідуальної та колективної свідомості, властивій сучасній РФ. Докладніше зміна воєнно-доктринальних підходів Російської Федерації виглядала наступним чином.

Воєнна доктрина Росії, датована 1993 р., офіційно була названа «документом перехідного періоду». Сьогодні самі росіяни називають її недосконалим документом, якому були властиві «ейфорія і романтизм 90-х років» [1]. Головні претензії на адресу першої воєнної доктрини пострадянської Росії мають наступний вигляд: надмірна абстрактність при визначенні воєнно-політичної ситуації у світі та геостратегічних регіонах; відсутність глибокого аналізу воєнно-стратегічної обстановки у світі та власній країні; невизначеність ролі та місця РФ у новому світі, невизначеність довготривалої політики РФ стосовно США і НАТО (Альянс в доктрині взагалі не згадується); відсутність конкретних оцінок можливих театрів військових дій, форм і способів збройної боротьби. Разом з тим, на відміну від радянських доктрин, в документі незалежної Росії була зафіксована можливість застосування збройних сил у внутрішніх конфліктах, що критикувалось не лише за межами Росії, але й самими росіянами.

Перелік зовнішніх воєнних небезпек було скорочено лише до «розширення воєнних блоків і союзів», а також «нарощування угруповань військ (сил) біля кордонів РФ до меж, що порушують співвідношення сил». На рівні вищих демократичних взірців проголошувалось, що Росія «не ставиться до жодної держави як до свого противника».

Друга Воєнна доктрина РФ була прийнята 21.04.2000 р. (Указ Президента РФ № 3706 «Про затвердження Воєнної доктрини Російської Федерації»). Геополітичним обрамленням процесу оновлення даного документу стали «перша хвиля» розширення НАТО на Схід 1997-1999 рр., а також проведення Північноатлантичним альянсом ефективної повітряно-космічної операції проти Югославії у 1999 р., наслідком чого стала ліквідація проросійської політичної системи, відомої як «режим Мілошевича». За підсумками цих та інших подій ставлення російського керівництва до НАТО з нейтрального (з елементами вимушеного конструктивізму) змінилося на критичне, що за допомогою ЗМІ було негайно ретрансльовано широкою верствам російського населення.

У якості «предмета воєнної доктрини» вперше була визначена воєнна безпека РФ. Воєнно-політичний, воєнно-стратегічний та воєнно-економічний компоненти доктрини були жорстко сконцентровані на комплексних загальнодержавних напрямках будівництва, підготовки і застосування воєнної організації держави як цілісної системи, призначеної для забезпечення РФ [5]. Були розставлені жорсткі акценти стосовно характеру розвитку воєнно-політичної обстановки, її дестабілізуючих чинників. Нарощування угруповань військ (сил) інших держав поблизу російських кордонів було оцінено як «головну зовнішню загрозу». В контексті розширення Альянсу загрозовий контент звучав набагато категоричніше: загрозою є «намагання наділити силовий потенціал НАТО глобальними функціями, ... наблизити воєнну інфраструктуру ... до кордонів РФ, у тому числі шляхом розширення блоку».

Головна відмінність даного документу від попередньої доктрини полягала в декларуванні можливості застосування збройних сил за межами Росії з метою захисту державних інтересів та інтересів російських громадян, а також для підтримання миру і міжнародної безпеки. Основними напрямками розвитку воєнної організації держави доктрина були визнані удосконалення системи протиповітряної оборони, а також – вперше в російській історії – створення системи повітряно-космічної оборони. Новим пріоритетом воєнного будівництва названі «підвищення престижу воєнної служби» та «всебічна підготовка до неї громадян Російської Федерації». Іншими словами, йшлося про популяризацію військової служби серед неелітних верств населення, що могли бути мобілізовані у випадку воєнно-політичної необхідності.

Наукова думка РФ тогочасного періоду запропонувала нове визначення воєнної доктрини, яка «більш адекватно» відбивала тогочасні воєнно-політичні реалії: це – «науково обґрунтована та офіційно прийнята на досить тривалий період часу система поглядів на сутність, цілі і характер можливих війн майбутнього, на воєнно-політичні, стратегічні, технічні, економічні, правові, інші найважливіші аспекти воєнної політики, що стосуються підготовки держави до війни, оборони і відбиття агресії». Далі: «Воєнна доктрина, передбачаючи характер потенційної воєнної небезпеки в конкретних історичних умовах, визначає склад основних потенційних противників і союзників у передбачуваних воєнних конфліктах, намічає магістральні шляхи і способи вирішення воєнних задач та реалізації програм воєнного будівництва з питань розвитку збройних сил, встановлює раціональне поєднання і взаємодію

політичних зусиль і воєнних засобів для забезпечення воєнної безпеки». Як висновок: «у воєнній доктрині держави втілюються всі ключові настанови і принципи проведення довготривалої воєнної політики» [7, с. 123].

Показово, що подібне визначення, де зазвучали мотиви диференціації державно-політичного оточення РФ на «противників» («ворогів») і «союзників» (чого уникала демократична Росія 90-х років), належить авторському колективу під головуванням відомого Дмитра Rogozina, що мав значний вплив на процес підготовки російських силовиків для вторгнення в Україну у 2014 р. Зокрема, до його прерогатив належала готовність російського ВПК до масштабного постачання техніки терористичним організаціям на Сході України. Як вважають у Росії, з цим завданням Д. Rogozin (принаймні впродовж 2014-2016 рр.) впорався.

Слід звернути увагу на пряму залежність між воєнно-доктринальними положеннями та геополітичними намірами РФ, які, починаючи з 1993 р., стали принципово іншими. Зокрема, під час другої президентської каденції від В. Путіна прозвучали заяви про «розпад СРСР як найбільшу геополітичну катастрофу ХХ століття» (2005 р.) та необхідність «відновлення Росії як полюсу сили світового значення» (відома мюнхенська промова російського президента 2007 р.). Подібні геополітичні попередження на момент їх озвучування мали необхідну нормативно-правову основу у вигляді Воєнної доктрини РФ – країни, що послідовно готувалася до війни, цілеспрямовано звужуючи простір демократичної риторики. Третя Воєнна доктрина РФ була введена в дію Указом Президента РФ від 05.02.2010 р. «Про Воєнну доктрину Російської Федерації». Оновлення документу серед іншого може бути пояснене переходом Кремля від фази «попередження» та «заялювання» інших держав до етапу практичних бойових дій, спрямованих проти них, з метою відновлення світової геополітичної ваги, повернення більшої частини радянського геополітичного простору до сфери прямого впливу путінської Росії. У новому тисячолітті першою жертвою російського воєнно-політичного тиску стала Грузія. Не в останню чергу за підсумками абхазьких та південно-осетинських подій 2008 р., пов'язаних з вторгненням російських військ на територію Грузії та територіальним розчленуванням цієї країни, – російське керівництво ввело в дію нові концептуальні документи, датовані 2010 роком, – Воєнну доктрину РФ та Стратегію національної безпеки Росії, чинність якої на момент прийняття теоретично простягалась «до 2020 року». Як вказувалось у вступних положеннях, документи визначили характер та основні напрямки воєнної політики РФ в інтересах забезпечення воєнної безпеки держави на середньострокову перспективу.

Деякі воєнно-доктринальні положення 2010 р. викликали негативну реакцію керівництва НАТО та були розкритиковані західними країнами [9]. Йшлося про невідповідність обраних Росією напрямків і способів забезпечення власної воєнної безпеки сучасним тенденціям розвитку глобального безпекового середовища. Насторожувало те, що РФ відкрито проголосила необхідність реалізації своєї воєнної політики не лише на регіональному, а й глобальному рівнях. Це контрастувало з попередніми воєнно-політичними орієнтирами розвитку держави, яка намагалася зберегти рівновагу у відносинах з Заходом та ін. регіональними лідерами, не маніфестуючи намірів про перетворення на «центр сили» світового масштабу.

У ХХІ ст. пострадянська РФ стала реально «воюючою країною». Крім згаданої вище участі в молдавських та грузинських подіях, Росія у 2014 р. в порушення фундаментальних принципів міжнародного права, двосторонніх угод, засад добросусідства і партнерства окупувала частину української території – АР Крим і м. Севастополь, розпочала проти України пряму агресію з метою її подальшого утримання в політичній і економічній залежності. У 2015 р. перелік воєнних акцій РФ поповнився «антитерористичною операцією» на території Сирії. Попри відносну «свіжість» попередньої Воєнної доктрини (ВД), керівництво РФ визнало за необхідне 26.12.2014 р. прийняти її новий варіант, що мав відбивати останні воєнно-політичні реалії та пояснювати європейські і світові перспективи, розвиток яких без російської присутності, як вважають у Кремлі, є неможливим. Президент РФ В. Путін підписав Указ № 815, який відкинув в історичне минуле попередні воєнно-доктринальні підходи сусідньої країни [3].

На наш погляд, однією з головних причин термінового «переписування» цього важливого документу стала Революція гідності в Україні 2013-2014 рр., значення якої виходить далеко за межі власне українських кордонів, суттєво впливає на регіональні й навіть глобальні воєнно-політичні процеси, чинить прямий тиск на російські державницькі реалії, який російське керівництво вважає вкрай небезпечним. Виходячи з цього, на особливу увагу заслуговують наступні воєнно-доктринальні інновації, продиктовані правлячою елітою РФ.

У російській доктрині прямо зазначається, що до «основних зовнішніх воєнних небезпек» Кремль відносить «установлення в державах, що межують з Російською

Федерацією, режимів, у тому числі в результаті повалення легітимних органів державної влади, політика яких загрожує інтересам Російської Федерації». Якщо перекласти з кремлівського політичного сленгу на українську мову, то йдеться про Майдан, Революцію гідності, «небесну сотню», євроінтеграційний вибір українського народу, духовно-патріотичне піднесення українства, які керівництвом Росії кваліфікуються як небезпечні антиросійські дії, що мають бути подолані будь-якою ціною, навіть розв'язуванням війни проти «братського» народу [6].

Доктринальне визначення воєнної політики РФ на поточному етапі розуміння її сутності є доволі лаконічним: це – «діяльність держави щодо організації і здійснення оборони та забезпечення безпеки Російської Федерації, а також інтересів її союзників». Як видно, воєнно-політичні функції залишаються в руках держави, про їх делегування недержавним суб'єктам організації оборонних заходів не йдеться. Це різко контрастує з українським сприйняттям воєнної політики, джерелом продукування практичних варіантів якої в умовах штучно ослабленої державності у 2013-2015 рр. стали, про що йшлося вище, добровольчі батальйони, загони самооборони, волонтерські організації, мас-медійні засоби, структури обміну військовополоненими та ін. ланки громадянського суспільства.

Четверта російська доктрина зберігає у вжитку термін, від якого Україна практично відмовилась – «воєнну організацію держави». До неї віднесені «сукупність органів державного і воєнного управління, Збройних Сил Російської Федерації, інших військ, військових формувань і органів, створюваних на воєнний час спеціальних формувань, що складають її основу та здійснюють свою діяльність воєнними методами, а також оборонно-промисловий комплекс країни, спільна діяльність яких спрямована на підготовку до збройного захисту та збройний захист Російської Федерації». В Україні це носить назву «сектор безпеки і оборони». Останній є більш гнучким, динамічно оновлюваним поєднанням оборонних можливостей як держави, так і недержавних парамілітарних формувань, що опікуються воєнними питаннями, насамперед збройним убезпеченням майбутнього своєї країни. Отже, усвідомлюючи російсько-українське воєнно-політичне протистояння, маємо несподіваний дуалізм воєнно-доктринальних підходів авторитарної та демократичної політичної систем – воєнна організація держави (Росія) проти сектора безпеки і оборони (Україна).

Мета чинної воєнної доктрини РФ визначається як «стримування і запобігання воєнних конфліктів, удосконалення воєнної організації, форм і способів застосування Збройних Сил, інших військ і органів, підвищення мобілізаційної готовності в цілях забезпечення оборони і безпеки Російської Федерації, а також її союзників». Моментами довільного трактування у цьому визначенні є «запобігання», «удосконалення», «безпека РФ», а також табір «союзників», спосіб поповнення яких історично носить суб'єктивний характер та може бути довільно інтерпретований російськими можновладцями. Геополітичними напрямками просування російських воєнних інтересів доктрина вважає: розширення кола держав-партнерів; розширення взаємодії з державами-учасницями БРІКС (Бразилія, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка); зміцнення системи колективної безпеки в рамках Організації Договору про колективну безпеку; посилення взаємодії в області міжнародної безпеки в рамках СНД, ОБСЄ, Шанхайської організації співробітництва (ШОС); взаємодія з Республікою Абхазія і Республікою Південна Осетія з метою забезпечення спільної оборони і безпеки. Подібна географічна різноманітність, як вважають деякі аналітики, дозволяє стверджувати, що «Кремль заклав у Воєнну доктрину концепцію глобальної воєнної присутності», практична реалізація якої попри декларативну привабливість «може виявитися проблематичною» [2].

Як видно, географія реальних та ймовірних союзників у кремлівській інтерпретації є досить широкою. При цьому так звані «малі» й навіть «середні» країни мають пам'ятати про ймовірність блискавичного їх віднесення кремлівськими очільниками до переліку держав-ворогів, якщо на порядку денному політичного розвитку таких держав постануть питання демократизації, лібералізації, прозорості політичного життя, тим більше правової відповідальності політиків за прийняті рішення та вчинені дії. Перелік характерних рис і особливостей воєнних конфліктів на сторінках четвертої доктрини відбиває специфіку збройно-політичних подій на Сході України. Зокрема, йдеться про необхідність «створення на території протилежної сторони постійно діючої зони військових дій, участь у військових діях і регулярних збройних формувань та приватних воєнних компаній, застосування непрямих й асиметричних способів дій, використання фінансованих та керованих ззовні політичних сил, суспільних рухів». Про таке в новітній історії Росії йдеться вперше. На наш погляд, РФ «закладає» в доктрину нову концепцію ведення війни, яка, будучи апробованою в Україні, на погляд російського воєнно-політичного керівництва, довела свою ефективність.

Іншими доктринальними нововведеннями фахівці вважають: кардинальну переоцінку ситуацію у світі на сучасному етапі; визнання тенденції зміщення воєнних небезпек і загроз в інформаційний простір та внутрішню сферу РФ; концептуалізацію ймовірності «глобального удару», що може бути нанесений іншою державою (коаліцією); розширене трактування загроз з боку «міжнародного тероризму»; визнання загрози ведення «гібридної війни» проти Росії; розширене тлумачення мобілізаційної підготовки (готовності) РФ тощо.

У документі підкреслено, що РФ вважає правомірним застосування своїх збройних сил у випадку агресії проти себе та своїх союзників, а також захисту своїх громадян, що перебувають за межами Росії. Може здатися, що це доводить превалювання в доктрині оборонної риторики. На наш погляд, це засвідчує ймовірність проведення Кремлем нових етапів гібридної війни на пострадянському просторі в рамках доктрини «захисту російськомовного населення» після підготовчого етапу у вигляді надання бажаним російського громадянства. В зону ризику потрапляють східні та південні регіони України, а також Казахстан, Латвія, Молдова. Не менш важливою інновацією доктрини стало визначення місця інформаційної війни в структурі сучасного воєнного протистояння. Росія визнала, що інформація – це зброя, за допомогою якої досягається перемога. І ця зброя не менш ефективна, ніж традиційні засоби враження.

Виходячи з динаміки змін у воєнно-доктринальних підходах сусідньої держави, доцільно вказати на підвищене значення воєнно-політичних цілей РФ та конкретних воєнних заходів у загальній панорамі дій російського керівництва [8]. Еволюція воєнних доктрин Росії по суті формує картину її імперських експансій у пострадянський період. Кожна з них знаменувала захоплення або встановлення режиму контролю над регіонами, не всі з яких входили до складу власне РФ: Придністров'ям (1993 р.), Чечнею (1999 р.), Абхазією і Південною Осетією (2008 р.), Кримом (2014 р.). Воєнна політика сучасної Росії чинить значний (іноді вирішальний) вплив на інші суспільні сфери – насамперед економічну, соціальну, духовно-культурну. Зокрема, збільшуються воєнні видатки країни, мілітаризується контекст загальносуспільного діалогу, нав'язуються патріотичні трафарети про Росію як державу, «яку завоювати неможливо». У вигляді ВД РФ маємо жорсткий документ, спрямований як назовні, так і всередину власної країни. Його сутність зводиться до кількох принципових тез: російські силові структури перебувають у зоні підвищеної державної уваги; людина в уніформі була й залишатиметься опорою правлячого режиму; «експорт війни» залишатиметься складовою російської зовнішньої політики; застосування російських Збройних Сил не потребує офіційного проголошення початку війни; РФ залишається ядерною країною, при цьому одноосібне рішення про застосування ядерних засобів приймає глава держави [4].

Висновки. За збройно-анексійними діями Кремля проглядається його одночасне бажання відновити домінування на пострадянському просторі та «стати рівним» серед інших учасників глобальної воєнно-політичної гри. Як вважають у Кремлі, НАТО (насамперед США), адекватно оцінюючи рішучість російського воєнно-політичного керівництва, мають враховувати російські позиції (оцінки, підходи) з принципових питань сучасного світоустрою. Аргументами на користь саме такого ставлення до власного воєнного потенціалу Кремль вважає збройно-політичні акції, місцем реалізації яких послідовно ставали Молдова, Грузія, Україна, Сирія. Україна та інші держави мають не просто уважно ставитись до офіційно проголошених воєнно-доктринальних положень РФ. Слід мати на увазі ймовірність воєнно-політичних імпровізацій Кремля за межами доктринально окресленого периметру збройних приготувань та практичних акцій. Як видно з наведеного вище воєнно-історичного екскурсу, у ряді випадків Росія спочатку діяла, і лише потім надавала цим діям нормативно-правового (доктринального) вигляду. Подібна амбівалентність між «можливим» та «реальним» лише посилює спектр загроз та небезпек воєнного походження, джерелом яких для пострадянських країн виступає саме ядерна Росія.

Література:

1. Балувевский Ю. Новые смыслы военной доктрины / Ю. Балувевский // Взгляд. Деловая газета. – М.: 2014. – 12 ноября.
2. Баронин А. Что означает новая Военная доктрина РФ? [Електронний ресурс] / А. Баронин. – Режим доступу: <http://www.unian.net/politics/1027585>.

3. Военная Доктрина Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rg.ru/2014/12/30/doktrina-dok.html>.
4. Информационные акценты новой Военной доктрины Кремля [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sprotyv.info/ru/news/11034>.
5. Капто А. С. Военная доктрина РФ / А. С. Капто // Энциклопедия «Мир». В 2 т. – М.: Академия, 2008. – Т. 1. – 496 с.
6. Новая Военная доктрина России: враги названы поименно [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://politrussia.com/vooruzhennye-sily/novyy-vzglyad-na-987/>.
7. Рогозин Д. О. Военная доктрина / Д. О. Рогозин // Глобалистика. Энциклопедия. Главн. ред. и составители И. И. Мазур, А. Н. Чумаков. – М.: ЦНПП «Диалог», «Радуга», 2003. – 1328 с.
8. Сизов В. Ю. Военная политика и военная безопасность России. Интернет издание Россия и Америка в XXI веке [Электронный ресурс] / В. Ю. Сизов. – Режим доступа: <http://www.rusus.ru/?act=read&id=191>.
9. Roger Mcdermott. New Russian Military Doctrine Opposes NATO Enlargement. February 16, 2010. – <http://www.worldsecuritynetwork.com/showArt>.